madığını, bu sebeple sırlarını ve kitaplarının muhtevasını öğrenip konunun iç yüzüne vâkıf olmak amacıyla onun mezhebine girmenin gerektiği kanaatine vardığını belirtir. Hammâdî, İsmâiliyye mezhebine girip onların prensiplerini öğrendikten sonra Yemen'deki liderleri olan Ali b. Muhammed'in küfür ve dalâlet ehlinden biri olduğunu ortaya koymak için eserini yazdığını ifade eder.

Keşfü esrâri'l-Bâṭıniyye, Bâtınî İsmâilîler'in telkin esasları hakkında bilgi veren bir mukaddimeden sonra mezhebin kuruluşuna kısaca temas eden bir bölümle Bâtınî Karmatîler'in önde gelen bazı liderlerinin faaliyetlerini anlatan ikinci bir bölümden oluşur. Mukaddimede Ali b. Muhammed'in, "me'zûn dâî" denilen vekilleri ve insanları mezhebe kazandırmaya çalışan (mükelleb) dâîleri bulunduğunu söyleyen Hammâdî, özellikle ikinci grubun tuzaklarına düşürdükleri kimselere Kur'an ve Sünnet'in zâhir ve bâtını olduğu, avamın gereksiz yere sıkıntılara katlandığı yolunda telkinde bulunduklarını kaydeder ve adaylarda gördükleri kabiliyete göre mezhebin sırlarını açıkladıklarını belirtir. Mezhebe girecek kişiye namazın da tıpkı zekât gibi yılda bir defa eda edilmesinin yeterli olduğu anlatılır. Namaz, zekât, oruç ve haccın zâhirinin yanı sıra bâtınının da bulunduğu, namazla zekâtın bâtınî mânada Muhammed ve Ali sevgisine işaret ettiği, onları sevenlerin bu vazifeleri yerine getirmiş sayılacakları iddia edilir. İbadet için temizliğin, ayrıca namaz ve oruç gibi dinî mükellefiyetlerin kaldırılması amacıyla "necvâ" denilen 12 dinarlık ödeme yapılması önerilir. Gerekli şartlar yerine getirildikten sonra A'râf sûresindeki âyetten (7/157) hareketle adayın üzerindeki yüklerin kaldırıldığı ve zincirlerinin kırıldığı belirtilir. Allah'ın Kur'an'da haram kıldığı şarap ve kumardan maksadın Hz. Ali'ye muhalefet eden Ebû Bekir ve Ömer olduğu ileri sürülerek onlara sevgi duyulmaması şartıyla içki ile kumarın bir sakınca taşımadığı ifade edilir. Bu telkinleri yapan dâîler uzaktan münasebet kurarak bazı âyetleri de delil olarak kullanır. Risâlede daha sonra Bâtınî-Karmatî dâînin, mezhebine kazandırmak istediği kişiye dünyada iken cennete girmenin mümkün olduğunu söylediği belirtilir ve aday, 12 dinarlık ödemeyi de kapsayan bazı şartları yerine getirerek "el-meşhedü'l-a'zam" adı verilen, içki ile toplu fuhşun hâkim olduğu toplantılara katılma hakkını kazanır; böylece dinin gerektirdiği her türlü yükümlülükten kurtularak tam bir bâtınî olduğu zikredilir. Söz konusu ettiği hususların kesin bilgi ve müşahedelerine dayandığını bildiren ve bunların doğruluğu konusunda Allah'ı şahit tutan müellif, aksini iddia edenlerin yalancı ve lânete müstahak kimseler olduğunu kaydeder. Risâlenin devamında Bâtınî-Karmatî davetinin Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh ile başladığı belirtilir ve onun faaliyetlerine kısaca temas edilir. Daha sonraki bölümde Ebû Saîd el-Cennâbî, Hasan b. Mihrân ve Ali b. Fazl'ın şahsiyetleri anlatılır ve faaliyetlerinden söz edilir. Hammâdî risâlenin sonunda Ali b. Muhammed es-Suleyhî'ye dair bilgi verir.

Hammâdî'nin eserinin ilk baskısında gerek risâlenin nâşiri İzzet Attâr'ın gerekse bu neşir için yedi sayfalık bir sunuş yazısı kaleme alan M. Zâhid Kevserî'nin kitap ve müellifi hakkındaki övgülerinin tamamına katılmak mümkün değildir. Risâlenin birçok yerinde bâriz tarihî hatalar göze çarpmaktadır. Meselâ Abdullah b. Meymûn ile babası Meymûn el-Kaddâh yer yer birbirine karıştırılmakta ve Abdullah b. Meymûn'un 276 (889) yılında Kûfe'de ortaya çıktığı ileri sürülmektedir (s. 17). Meymûn el-Kaddâh ve oğlu Abdullah'ın Ca'fer es-Sâdık'ın çağdaşları olduğu, Abdullah b. Meymûn'un ondan rivayette bulunduğu dikkate alındığında müellifin verdiği bilgilerle bir asırlık bir fark ortaya çıkmaktadır. Ebû Saîd el-Cennâbî ile oğlu Ebû Tâhir el-Cennâbî'yi de birbirine karıştıran Hammâdî, 317 (929) yılında Ebû Tâhir el-Cennâbî tarafından gerçekleştirilen Kâbe baskınını 301'de (913-14) ölen babası Ebû Saîd'e nisbet etmektedir (s. 33). Bununla birlikte eser özellikle Yemen'deki Bâtınî İsmâiliyye'ye dair önemli kaynaklardan biridir. Bâtınîlerin mezheplerine davet yöntemleriyle ilgili verilen bilgilerin bu alanda araştırma yapacak kimseler için faydalı olacağı belirtilmiştir.

Keşfü esrâri'l-Bâṭıniyye'nin ilk neşri (bk. bibl.), bazı dip notlarının eklenmesiyle Süheyl Zekkâr tarafından *Aḫbârü'l-Ḳarâmiṭa*'da tekrarlanmıştır (Dımaşk 1402/1982, s. 201-251). Eserin diğer bir neşrini Muhammed Zeynühüm Muhammed Azb gerçekleştirmiştir (Kahire 1986). İsmail Hatip Erzen'in ilk baskısından Türkçe'ye çevirdiği eserin başında Ahmet Hamdi Akseki'nin önsözü, sonunda da mütercimin elli sayfalık ilâveleri yer almaktadır (*Bâtınîlerin ve Karmatîlerin İçyüzü*, Ankara 1948).

BİBLİYOGRAFYA :

Hammâdî, *Keşfü esrâri'l-Bâṭıniyye* (nşr. İzzet Attâr), Kahire 1357/1939; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 16.

AVNİ İLHAN

KEŞFÜ'l-HAFÂ
(كشف الخفاء)

İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî'nin
(ö. 1162/1749)
halk arasında hadis diye yaygın olan rivayetlere dair eseri.

Tam adı *Keşfü'l-ḫafâ' ve müzîlü'l-ilbâs 'amme'ştehere mine'l-eḥâdîs 'alâ elsineti'n-nâs* olup halk arasında hadis diye yaygın olan rivayetlerden hangisinin sahih hadis, hangisinin uydurma rivayet, vecize, atasözü, hikmetli söz olduğunu belirlemek amacıyla kaleme alınmıştır. Büyük ölçüde Şemseddin es-Sehâvî'nin *el-Maḳāṣıdü'l-ḥasene*'sine dayanıp onu ihtisar eden ve içine aldığı 3281 rivayetle benzeri çalışmaların en kapsamlısı olan eserde yalnız hadisi nakleden sahâbî ve hadisi eserine alan müellif zikredilmiş, muteber hadis imamlarının kitaplarından bazı bilgiler eklenmiştir. Aclûnî, sık sık kullandığı "kāle fi'l-asl" ifadesiyle Sehâvî'nin adı geçen eserine atıfta bulunmuştur. Ayrıca temel hadis kaynaklarının yanı sıra Ebû Nuaym'ın *Ḥilyetü'l-evliyâ'*'ı, Beyhâkî'nin *Şu'abü'l-îmân*'ı, Radıyyüddin es-Sâgânî'nin *Meşâriḳu'l-envâr*'ı, İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-Le'âli'l-menşûre*'si, Süyûtî'nin *ed-Dürerü'l-mütneşire*'si, İbnü'd-Deyba'ın *Temyîzü'ṭ-ṭayyib mine'l-ḫabîs*'i, Ali el-Kārî'nin *el-Esrârü'l-merfû'a*'sı, Necmeddin el-Gazzî'nin *İtḳānü mâ yaḥsün mine'l-aḫbâri'd-dâ'ireti 'ale'l-elsün*'ü gibi eserlerden yararlanmıştır.

Rivayetlerin alfabetik olarak düzenlendiği kitapta kısa metinlerin tamamı, uzun olanların ilk cümlesi kaydedilmiş, ardından bunların değerlendirilmesine geçilerek önce rivayetin bulunduğu kaynak, hangi sahâbî tarafından hangi lafızla rivayet edildiği gösterilmiş, hadisin merfû, mevkuf veya maktû, isnadının sahih, hasen, zayıf, mürsel ya da muttasıl olduğu belirtilmiştir. Uzun da olsa hadislerin tamamı nakledilmiş, hadis niteliği taşımayan sözlerin kime ait olduğu biliniyorsa bu husus bildirilmiş, rivayetin anlamı ve garîb kelimeleri açıklanmış, fıkhî hadislerde bazan mezheplerin görüşleri de zikredilmiştir. Aclûnî rivayetleri değerlendirirken çoğunlukla önceki âlimlerin görüşlerinden faydalanmıştır. Bazan bunları

tashih etmişse de kendi yorumları fazla bir hacim tutmamaktadır. Eserde rivayetlerle ilgili şiirlere, benzer anlamı taşıyan diğer hadislere, muhtevayı destekleyen âyetlere de yer verilmiştir.

Aclûnî'nin bazı âlimlerin mevzû kabul ettiği rivayetleri savunduğu, bunların zayıf veya hasen li-gayrihî olduğunu ileri sürdüğü, bazan bir rivayeti nakleden herhangi bir kaynağı zikretmekle yetindiği, bir rivayet hakkında âlimlerin görüşlerini kaydetmekle beraber kesin bir kanaat ortaya koymadığı görülmektedir. Hadis olmadığını belirttiği veya tereddüdünü dile getirdiği çeşitli sözlerin mânasının sahih olduğunu ifade ettiği gibi bir kısım rivayetlerin de mânasının bâtıl olduğunu söylemektedir. Kitapta sehven yapılmış tekrarlar (1094 = 1163, 1181 = 1186, 1706 = 1753, 1884 = 1885, 2006 = 2009, 2459 = 2488, 2196 = 2259 = 2311 ...), bir değerlendirme yapılmadan bırakılmış rivayetler (986, 1047, 1367, 1548, 1858, 1987, 2081, 2195, 2203, 2333, 2334 ...), hadis olup olmadığına karar verilemeyip araştırılması istenen sözler de (12, 183, 247, 515, 745, 805, 919, 1069, 1254, 2015, 2206, 2305, 2493 ...) bulunmaktadır.

Eserin sonunda (II, 544-570) müellifin İbnü'd-Deyba', İbn Hacer el-Askalânî ve Süyûtî'den yaptığı nakillerden oluşan bir bölüm yer almaktadır. Burada bazı âlimlerin sözleri, hayatları, kabirleri, kitapları hakkındaki yaygın hatalara işaret edilmiş, hangi konulardaki rivayetlerin uydurma olduğu belirtilmiştir. Yine bu kısımda eserdeki hadislerin genellikle ilk iki kelimesi zikredilerek iman, ilim, tahâret, salât, zekât, nikâh gibi başlıklar altında ve alfabetik sıra gözetilmeden fihrist niteliğinde yeni bir düzenleme yapılmıştır. Önce Beyrut'ta (I-II, 1351/1932), daha sonra Ahmed el-Kalâş tarafından nisbeten tashih ve tertip edilerek yine Beyrut'ta (I-II, 1399, 1403, 1405, 1408), ayrıca Halep ve Kahire'de (ts., Mektebetü't-türâsi'l-İslâmî, Dârü't-türâs) basılan eserin tahkikli bir neşrine ihtiyaç vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-ḫafâ'* (nşr. Ahmed el-Kalâş), Beyrut 1985, I-II; Sehâvî, *el-Maḳāṣıdü'l-ḥasene* (nşr. Abdullah Muhammed es-Sıddîk), Kahire 1375; Süyûtî, *ed-Dürerü'l-münteşire* (nşr. M. Abdülkādir Atâ), Kahire, ts. (Dârü'l-i'tisâm); İbnü'd-Deyba', *Temyîzü'ṭ-ṭayyib mine'l-ḫabîs* (nşr. M. Osman el-Huşt), Kahire 1405/1985; İbn Himmât ed-Dımaşkî, *et-Tenḳīt ve'l-ifâde fî taḫrîci eḥâdîsi Ḫâtimeti Sifri's-sa'âde* (nşr. Ahmed el-Bezre), Dımaşk 1407/1987; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1989, s. 132-136.

BÜNYAMİN ERUL

KEŞFÜ'l-MAHCÛB
(كشف المحجوب)

Hücvîrî'nin
(ö. 465/1072[?])
tasavvufun teorik ve pratik konularını sistematik olarak işleyen eseri
(bk. HÜCVÎRÎ).

KEŞFÜ'z-ZUNÛN
(كشف الظنون)

Kâtib Çelebi'nin
(ö. 1067/1657)
bibliyografik eseri.

Çok yönlü kişiliğiyle XVII. yüzyıl Osmanlı bilim ve düşünce hayatında önemli bir yer edinen Kâtib Çelebi'nin Arapça yazdığı eser kapsamlı bir bibliyografya ve ilimler ansiklopedisi mahiyetindedir. Alfabetik sıraya göre düzenlenmiş olan eserin ilk adı *Kitâbü İcmâli'l-fuṣûl ve'l-ebvâb fî tertîbi'l-'ulûm ve esmâ'i'l-kitâb*'dır. Müellif yaptığı ilâve ve düzeltmelerden sonra bu ismi *Keşfü'ẓ-ẓunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* olarak değiştirmiştir. Kitapta yer alan bilgiler geniş ölçüde Arapça literatürle ilgili olmakla birlikte aralarında Farsça ve Türkçe çalışmalar hakkında olanlar da vardır. *Keşfü'ẓ-ẓunûn*'un telifi yirmi yılda gerçekleşmiş, Kâtib Çelebi bu zaman zarfında eserini, Halep sahaflarında başladığı (1043/1633) araştırma ve incelemelerini çeşitli şehirlerin sahaf ve kütüphanelerinde sürdürerek tamamlamıştır.

Keşfü'ẓ-ẓunûn, adından da anlaşıldığı gibi kitapların (kütüb) yanında ilmî disiplinleri de (fünûn) ele almış, yani ilimlerin sayımı ve taksimini de konu edinmiştir. Eserin, Kâtib Çelebi'nin ilim anlayışını yansıtması bakımından önem taşıyan beş bölümlü mukaddimesinde bilginin tanımı, ilimlerin İslâm dünyasında ortaya çıkışı ve gelişmesi, alanlarıyla sınırları ve medeniyetle olan ilişkileri, kitap telif biçimleri ve şerh geleneğinin çeşitli tarzları gibi konular işlenmiştir. Kitabın yazımında tekrarlardan olabildiğince uzak durulmuş, ismi bilinen bir eserin yeri geldikçe müellifi, biliniyorsa telif tarihi, gerektiğinde bab ve fasılları, varsa üzerine yazılan şerh ve hâşiyeler geçtikleri yerde verilmiş yahut geçecekleri yere işaret edilmiştir. Türkçe ve Farsça eserler özellikle belirtilmiş, bizzat görülen kitapların başlangıç cümleleri aktarılarak benzer isimler taşıyan çalışmaların birbirine karıştırılmasının önüne geçilmiştir. Eser ve müellifler hakkında incelenen kitaplar dışında tarih ve tabakat literatüründen de faydalanılmıştır. İlim dalları -meselâ ilmü'l-fıkhın "f" harfinde ele alınması gibi- ait oldukları harf sırasında konu edilmiştir. Kâtib Çelebi'nin ilimler hakkında verdiği bilgilerde Hafîdü's-Sa'd olarak tanınan Ahmed b. Yahyâ et-Teftâzânî'nin *Mecmû'atü'l-'ulûm*'u *(Mecmû'atü'l-Ḥafîd)*, Taşköprizâde'nin *Miftâḥu's-sa'âde*'si, Molla Lutfî'nin *el-Meṭâlibü'l-ilâhiyye fî mevżû'âti'l-'ulûm*'u ve Sadreddinzâde eş-Şirvânî'nin *el-Fevâ'idü'l-ḫâḳāniyye*'si gibi ilimler taksimine dair literatürden yararlandığı anlaşılmaktadır (bk. I, 2-3; II, 1905-1906). Eserde uygulanan yöntemin özellikle alfabetik bibliyografya usulünü takip etmek, müelliflerin ölüm ve eserlerin telif tarihlerini vermek, bizzat görülen eserlerin başlangıç cümlelerini aktarmak, bir kitabın bab ve fa-

Keşfü'ẓ-ẓunûn'un ilk iki sayfası (TSMK, Revan Köşkü, nr. 2059)